

САОПШТЕЊА

XIV | 1982

ДОБРОСЛАВ СТ. ПАВЛОВИЋ

ЦРКВЕ БРВНАРЕ У СРБИЈИ

ПРЕДГОВОР

Значај цркава брвнара као народне уметности код Срба. Преглед досадашњег рада на проучавању ових цркава: литература, архитектонски и ликовни прилози. Повод за рад стручна помоћ 3

ИСТОРИЈСКИ ДЕО

ДРВО КАО ГРАЂЕВИНСКИ МАТЕРИЈАЛ

Територија Србије у праисторији са освртом на суседне и друге области
Неолитска и каснија кућа, сојенице, светиштва 9

Грчко, римско и византијско грађевинарство 10

Брвнаре код старих Словена
Култура дрвета: шума, стан, палата, одбранбена градишта. Светиштва: храмови, идоли; градитељи 10

Дрво у средњовековном грађевинарству Јужних Словена
Шуме, дрво, куће, стећици 11

Дрво у грађевинарству и занатској уметности средњовековне Србије
Шуме, имена насеља по дрвећу, коришћење дрвета; куће, уврћења, палате и конаци; занатска уметност у кући и цркви 13

РАЗВОЈ ЦРКВА БРВНАРА У СРБИЈИ

Период самосталности (средњи век)
Прве цркве и крстови: историјски извори, ликовне представе на фрескама, помени у народној песми и народном предању 17

PREFACE

Importance des églises de bois; leur mission et la place qui leur est due dans l'art national serbe. Études antérieures: bibliographie; contributions architecturales et picturales, dessins. Mobile de la présente étude; collaborateurs 3

HISTORIQUE DE L'OUVRAGE BOIS – MATERIAU DE CONSTRUCTION

Territoire de la Serbie et contrées avoisinantes dans la préhistoire
Maisons néolithiques et ultérieures, habitations lacustres, sanctuaires 9

Constructions grecques, romaines et byzantines 10

Constructions en bois des Slaves primitifs.

Culture du bois: forêts, habitation, palais, places-fortes. Sanctuaires, temples, idoles; constructeurs 10

Le bois dans la construction médiévale des Slaves du sud.

Forêts, bois, habitations, pierres tombales en forme de sarcophage 11

Le bois dans la construction, dans les arts manuels et les arts décoratifs, en Serbie médiévale

Forêts, noms d'habitats inspirés des arbres de la contrée, utilité du bois; maisons, fortifications, palais et konaks; arts manuels et arts décoratifs dans l'habitation, dans l'église 13

EVOLUTIN PROGRESSIVE DE L'EGLISE DE BOIS EN SERBIE

Etat serbe indépendant (Moyen Âge)
Premières églises et croix de bois: sources historiques; vestiges plastiques sur fresques, dans les monastères; ce que nous en rapporte la poésie populaire et la voie orale authentique 17

Период туђинске власти (турске и аустријске)

Политичке, економске и верске прилике; предања. Опис и карактеристика; хронологија споменика.

1. Стање до Пожаревачког мира (1718)..... 20
2. Стање за време аустријске окупације (1718 – 1739)..... 22
3. Стање пре устанка (1740 – 1800)..... 24
4. Стање у Војводини (1740 – 1800)..... 25

Период обнове (у ослобођеној Србији)

Политичке, економске и верске прилике; историјски моменти и предања; далатност појединих личности; Опис архитектуре и осталих уметности: карактеристика и хронологија.

1. Стање за време Карађорђа (1800 – 1813) 28
2. Стање за време Кнеза Милоша (1814– 1839)..... 30
3. Стање после кнеза Милоша и престанак грађења цркава брвнара..... 33

УНИШТАВАЊА И ОБНОВЕ

Природни и вештачки чиниоци; крађе и откупи 34

МАЈСТОРИ ДРВОДЕЉЕ И ДРУГЕ ЗАНАТЛИЈЕ

Домаће дрводеље

Помоћно занимање 36

Професионалне занатлије

Мајстори и њихово порекло..... 37

Осаћани

Мајстори досељеници; имена извођача 38

Свештеници као градитељи и ктитори

Записи и помени њихових имена 39

Остале занатлије

Терамиције, каменари, ковачи, кујунције, стругари и катранције..... 40

Данашњи извођачи

Сeosки мајстори и Осаћани 40

Sous les jougs turc et autrichien

Conditions politiques, économiques, religieuses; tradition orale. Description et caractéristique du monument; chronologie.

1. Du XVe siècle à la Paix de »Požarevac« (1718)..... 20
2. Sous la domination autrichienne (1718 – 1739)..... 22
3. Epoque d’avant les insurrections (1740 – 1800)..... 25
4. En »Vojvodina«..... 25

Renouveau en Serbie libérée

Conditions politiques, économiques, religieuses; histoire et tradition; activité de personnages influents. Architecture, art: caractéristiques, chronologie.

1. Epoque de Karageorges (1800 – 1813) 28
2. Epoque du Prince Miloch (1814– 1839)..... 30
3. Situation après Miloch. Déclin de l’église en bois 33

RAVAGES ET RESTAURATIONS

Dévastations et intempéries; vols et rachats..... 34

CHARPENTIERS ET AUTRES ARTISANS

Charpentiers domestiques

Profession secondaire 36

Charpentiers professionnels

Artisans-charpentiers, leur origine 37

Les charpentiers d’»Osat«

Artisans et immigrants; noms des maîtres-constructeurs..... 38

Popes édificateurs, fondateurs

Inscriptions, sources écrits, tradition orale..... 39

Autres artisans

Couvreurs (tuile creuse), tailleurs de pierre, forgerons, orfèvres-ciseleurs, scieurs, résiniers..... 40

Main-d’oeuvre contemporaine

Artisans de villages, ouvriers d’»Osat«... 40

РУРИСТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ

Положај, избор места и премештање цркава брвнара.

1. Период средњовековне самосталности
Наслеђене паганске локације; записи . 41
2. Период потчињености Турцима и Аустријанцима
Скривеност склањање и "прелетање" .. 41
3. Период обнове
Сачуван затечени положај; ушоравање насеља; гробљанске цркве. Историјски и привредни узроци..... 43

Развој звоника и употреба звона

Посебни звоници; забрана и поновна употреба звона 45

ДАТИРАЊЕ ЦРКАВА

Година градње и обнове

Писани извори, записи на цркви и предметима; предања. Стилске и конструктивне карактеристике 46

АРХИТЕКТУРА ЦРКАВА БРВНАРА У СРБИЈИ

ОПШТА СЛИКА

Спољни изглед

Стилске и друге особености 53

Унутрашњи простор

Подела изглед и уређење; вредност 55

АРХИТЕКТОНСКИ ЕЛЕМЕНТИ

Делови грађевине и њихова

својства..... 58

Основа

Развој облика и појединих делова; карактеристика 58

Темељ

Облик и материјал; одомаћени називи 60

Зидови

Брвна, греде, тапље и даске; конструкција и везе; леп и обрада. Народни изрази 61

Кров

1. Прекривачи

Старији покривачи, шиндра, клис, новији покривачи 64

PARTICULARITES RURALES

Situation, choix de l'emplacement; déplacements

1. En Serbie médiévale
Monuments élevés aux emplacements païens; inscriptions 41
2. Sous les jugs turc et autrichien
Dissimulation, »vol nocturne des églises«..... 41
3. En Serbie régénérée
Mêmes emplacements gardés; alignement de l'habitat contre la route; chapelles dans les cimetières. Causes historiques et économiques..... 43

Evolution du clocher. Usage des cloches

Campaniles; interdiction de sonner, simandres, les clochers résonnent de nouveau..... 45

DETERMINATION DE L'AGE DU MONUMENT

Date de l'exécution et du renouvellement

Sources écrites, inscriptions sur les mardriers du monument et, à l'intérieur, sur différents objets du culte; tradition orale. Caractéristiques du style et de la construction..... 46

L'ARCHITECTURE DES EGLISES DE BOIS EN SERBIE

TYPE DU MONUMENT ETUDIE

Extérieur

Style, autres caractéristiques..... 53

Intérieur

Structure de l'église; ses différentes parties; arrangement; valeur décorative .. 55

ELEMENTS ARCHITECTONIQUES

Différentes parties et leurs caractéristiques 58

Plan

Evolution des formes et des différentes parties de l'église; leurs caractéristiques 58

Assise des fondements

Formes, matériaux; vocabulaire technique 60

2. Конструкција	
Структура, облик, стрехе; називи	67
3. Таванице	
Засведене и равне; шашовци	69
4. Акустика	
Појава бубњења; тестије које појачавају акустику; вентилационе рупе.	
Предања	70

Прозори

Облик, обрада и поједини делови	71
---------------------------------------	----

Врата

Облик, обрада; поједини делови и изрази за њих	73
--	----

Звоници и торњеви

Облици. Звоник у Т. Ужицу; цркве с уграђеним звонцима у Србији и на страни	75
--	----

Непосредна околина

1. Порта	
Положај облик; ограда	78
2. Зграде и други објекти	
Школа, конак, шатре и софре, гробље ..	78

ОБЛИЦИ УМЕТНИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА И ЊИХОВА ВРЕДНОСТ

Орнаментика архитектонских елемената и њихово порекло

Дуборези, боје, мотиви, утицаји, стилски елементи	80
---	----

Црквени намештај, крстови и сликарство

Дрвени, камени, гвоздени и други предмети; иконе	82
--	----

СТАЊЕ И ЗАШТИТА ЦРКАВА БРВНАРА

Стање

Технички приказ оштећења и њихови узорци	84
--	----

Заштита

Методи ранијег и садашњег рада	85
--------------------------------------	----

ДРВЕНЕ ЦРКВЕ У СУСЕДНИМ ОБЛАСТИМА И ДРУГИМ ЗЕМЉАМА И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА ЦРКВАМА БРВНАРАМА У СРБИЈИ

Увод	91
------------	----

Les murs

Tronc, grume, poutre, madrier, planche; construction et jointures; torchis, emploi du matériau. Expressions techniques courantes dans le peuple	61
---	----

Le toit

1. Toiture	
Toiture primitive, échandoles, bardeaux, toiture nouvelle	64
2. Construcion	
Structure, forme, auvents; terminologie	67
3. Plafonds	
Voûtes en bardeaux, planches ajustées, lattes décoratives	69
4. Acoustique	
Nerf acoustique; poteries renforçant le son; oeils-ventilateurs. Tradition orale	70

Fenêtres

Forme, stucture, différentes parties	71
--	----

Portes

Forme, sturcture, différentes parties terminologie courante	73
---	----

Clochers

Formes. Tour du clocher de »Užice«; églises aux clochers emboîtés à même le toit, en Serbie et ailleurs	75
---	----

Les entours de l'église

1. Parvis	
Situation, plan; palissade	78
2. Bâtiments et dépendances	
Ecole, konak-pied à terre, chalets, réfectoires en plein air, cimetièrè	78

EXPRESSION ET VALEUR ARTISTIQUES

Ornementation des éléments architectoniques, son origine

Ornements en bois sculpté, couleurs, motifs, influences, styles	82
---	----

Mobilier, croix, peinture

Objects en bois, en pierre, en fer forgé ou en autres matériaux; icônes	82
---	----

ETAT ACTUEL ET PROTECTION DES EGLISES DE BOIS

Etat précaire

Compte rendu technique des endommagements et de ce qui les a provoqués	84
--	----

Protection

Méthode de travail – autrefois, aujourd'hui	85
---	----

СУСЕДНЕ ОБЛАСТИ

Босна

Западна, Источна 91

Хрватска

Православне цркве у Славонији и
Банији (Г. Бузета), католичке у Ту-
ропољу 93

Остале Југословенске области

Црна Гора, Словенија и др. 95

СУСЕДНЕ ЗЕМЉЕ

Румунија

Влашка, Буковина, Молдавија. 96

Бугарска и друге земље. 98

ДРУГЕ ЕВРОПСКЕ ЗЕМЉЕ

Западна Европа

Француска, Енглеска 98

Северна Европа

Скандинавија, Гренланд, Балтик 100

Централна Европа

Алпи, Баварска, Карпати, Мађарска,
Пољска 102

Источна Европа

Карело-Финска, Русија, Подкарпат-
ска Русија, Срби исељеници 104

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ТИП, УЛОГУ И ЗНАЧАЈ ЦРКАВА БРВНАРА У

СРБИЈИ..... 109

ГРАЂА

ПОПИС И ПОЈЕДИНАЧНИ ПРИКАЗИ
ЦРКАВА БРВАРА У СРБИЈИ 114

Некадашње цркве

Основни подаци из литературе и пре-
дања

1. Барич, 2. Белановица, 3. Београд,
4. Биоска, 5. Богатић, 6. Бођани, 7.
Брестовац, 8. Бродац, 9. Брусник, 10.
Буковица, 11. Ваљево, 12. Васиљ, 13.
Велесница, 14. В. Врбица, 15. В. Из-
бор, 16. в. Јасиково, 17. Витановац,
18. Вољавча, 19. Вражогрнац, 20. Вран-
нић, 21. Вреоци, 22. Вртиглав, 23.
Глибовац, 24. Глоговац, 25. Гороби-
ље, 26. Грабовица Ваљ., 27. Грабо-
вица Кр 115
28. Градиште, 29. Грачац, 30. Гунца-
ти, 31. Добрић, 32. Д. Дубац 33. Дре-

EGLISES DE BOIS EN CONTREES AVOISINANTES ET PAYS ETRAN- GERS, COMPAREES AUX EGLISES DU MEME TYPE EN SERBIE

Entrée ne matière 91
CONTREES AVOISINANTES

Bosnie

Occidentale, orientale 91

Croatie

Eglises orthodoxes en Slavoinie et en
»Banija«; (»G. Buzeta«), églises catho-
liques à »Turopolje«; ; 93

Autres contrées yougoslaves

Montenegro, Slovénie et autres. 95

PAYS ETRANGERS AVOISINANTS

Roumanie

Valachie, Bukovine, Moldavie. 96

Bulgarie et autres pays. 98

AUTRES PAYS D'EUROPE

Europe occidentale

France, Angleterre 98

Europe septentrionale

Scandinavie, Groënland, certains pays
baltes 100

Europe centrale

Alpes, Bavière, Karpates, Hongrie, Po-
logne 102

Europe orientale

Carélie, Russie, Ruthénie subkarpati-
que, pays de serbes immigrés 104

TYPE, ROLE ET IMPORTANCE DES
EGLISES DE BOIS EN SERBIE..... 109

MATIERE TRAITEE

REPERTOIRE ET DESCRIPTIONS DES
EGLISES DE BOIS EN SERBIE 114

Eglises d'autrefois

(L'orthographe des noms d'églises
dans les listes qui suivent, est trans-
posée selon la phonétique serbocroate)
Notes explicatives: sources et tradi-
tion écrite

1. Barič, 2. Belanovica, 3. Beograd,
4. Bioska, 114
5. Bogatić, 114

новац, 34. Дуб, 35. Заграђе, 36. Зајечар	
37. Закута, 38. Засавица, 39. Злот, 40.	
Јабланица, 41. Јабучје, 42. Јаловик,	
43. Јарак, 44. Јарменовци, 45. Јасико-	
во, 46. Катрге, 47. Клока, 48. Коби-	
шница, 49. Крњево, 50. Кумодраж.....	116
51. Купоново, 52. Купузиште, 53. Ла-	
пово, 54. Ласово, 55. Лесковац, 56. Ле-	
шница, 57. Мајдево, 58. М. Врбица,	
59. М. Извор, 60. М. Јасеновац, 61.	
Метриш, 62. Меховине, 63. Милато-	
вићи, 64. Мојсиња,	117
65. Мокрање, 66. Мрсаћ, 67. Накуча-	
ни, 68. Неготин, 69. Неменикуће, 70.	
Нересница, 71. Ниш, 72. Н. Корито,	
73. Орашац, 74. Орид, 75. Пауне, 76.	
Планиница, 77. Поповица, 78. Пра-	
хово, 79. Причевић, 80. Прхово, 81.	
Радичевац, 82. Радљево, 83. Рајино-	
вац,	118
84. Рача Краг, 85. Рипањ, 86. Рито-	
пек, 87. Ртково, 88. Самариновац,	
89. Севојно, 90. Сибница, 91. Сико-	
ле, 92. Сип, 93. Славковица, 94. Сла-	
тина, 95. Сокол Град, 96. Ср. Добри-	
ња, 97. Ст. Витојевци, 98. Ст. Хопо-	
во, 99. Тавник, 100. Таково, 101. Та-	
мнич, 102. Теочин, 103. Трновац,	
104. Умчари, 105. Уровица, 106. Ца-	
рина, 107. Цветановци, 108. Цветке,	
109. Цикоте	119
110. Црнајка, 111. Чајетина, 112. Чу-	
којевац, 113. Џањево, 114. Штубик...	120

Постојеће цркве

Положај, историја, предања, архи-	
тектура, примењена уметност.	
1. Бајковац,	120
2. Брезна, 3. Брестовац,	121
4. Брзан,	124
5. Вољавча, 6. Вранић,	126
7. Врба,	127
8. Вреоци,	129
9. Вукушница, 10. Глоговица 11. Го-	
раждевац,	130
12. Горобилје, 13. Даросава,	133
14. Доброселица, 15. Д. Јабланица,	136
16. Д. Оровица, 17. Дуб,	137
18. Јарменовци,	140
19. Коштунићи, 20. Крњево,	141
21. Кућани,	144
22. Лозовик, 23. Љутовница,	145
24. Миличница, 25. Мрсаћ,	148
26. Павловац, 27. Покајница,	149

6. Bođani,	115
7. Brestovac, 8. Brodac, 9. Brusnik, ..	
10. Bukovica	115
106. Carina, 109. Cikote	119
110. Crnajka,	120
107. Cvetanovci, 108. Cetke,	119
111. Čajetina, 112. Čukojevac	120
32. D. Dubac. 31. Dobrić, 33. Drenovac,	
34. Dub. 113. Džanjevo,	120
23. Glibovac, 24. Glogovac. 25. Goro-	
bilje, 27. Grabovica Kј., 26. Grabovica	
Valj.	115
29. Gračac, 28. Gradište, 30. Guncati,	
40. Jablanica, 41. Jabučje, 42. Jalovik,	
43. Jarak, 44. Jarmenovci, 45. Jasikovo,	
46. Katarge, 47. Kloka, 48. Kobišnica, 49.	
Krnjevo, 50. Kumodraž,	116
51. Kupinovo, . 52. Kupuzište, 53. Lapo-	
Vo, 54. Lasovo, 55. Leskovac, 56. Leš-	
nica, 57. Majdevo, 62. Mehovine, 63.	
Milatovići , 59. M. Izvor, 60. M. Jase-	
Novac, 64. Mojsinja,	117
65. Mokranje, 66. Mrsać, 67. Nakučani,	
68. Negotin, 69. Nemenikuće, 70. Ne-	
Resnica, 71, Niš, 72. N. Korito, 73. Ora-	
šac, 74. Orid, 75. Paune, 76. Planinica	
77. Popovica, 78. Prahovo, 80. Prhovo	
79. Pričević	118
84. Rača Krag	119
81. Radičevac, 82. Radljevo	118
85. Ripanj, 86. Ritopek, 87. Rtkovo, 88.	
Samarinovac, 89. Sevojno, 90. Sibnica,	
91. Sikole, 92. Sip, 94. Slatina, 93. Slav-	
kovica, 95. Sokol Grad, 96. Sr. Dobri-	
nja, 98. St. Hopovo, 97. St. Vitojevci,	
100. Takovo. 101. Tamnič, 99. Tavnik	
102. Teočin, 103. Trnovac, 104. Umčari,	
105. Urovica,	119
11. Valjevo, 12. Vasilj, 13. Veesnica, 17.	
Vitanovac, 15. V. Izvor, 16. V. Jasikovo,	
18. Voljavča, 20. Vranić, 19. Vražogrn-	
ac, 21. Vreoci, 22. Vrtiglav. 14. V. Vr-	
bica,	115
35. Zagrade, 36. Zaječar, 37. Zakuta,	
38. Zasavica, 39. Zlot,	116

Eglises existantes

Situation, historique, traditions, archi-
tecture, art appliqué.

1. Brajkovac,	120
3. Brestovac, 2. Brezina,	121
4. Brzan,	124
39. Carina,	173

28. Поповица,.....	154	40. Cvetke,	178
29. Прањани, 30. Радијевићи,	160	41. Četereže, 42. Čukojevac,	179
31. Рача Краг, 32. Севојно,	161	13. Darosava,	133
33. Селевац,	165	15. D. Jablanica, 14. Dobroselica.....	136
34. Сепци,	168	16. D. Orovica, 17. Dub,.....	137
35. Сеча, 36. Смед. Паланка,		10. Glogovica, 11. Gorždevac,	130
37. Таково,.....	169	12. Gorobilje,	133
38. Трњане, 39. Царина,	173	18. Jarmenovci,	140
40. Цветке,	178	19. Koštunići, 20. Krnjevo,	141
41. Четереже, 42. Чукојевац	179	21. Kućani,	144
РЕЧИК НАРОДНИХ ИЗРАЗА ВЕ-		23. Ljutovnica, 25. Mrsać,	148
ЗАНИХ ЗА ГРАЂЕВИНАРСТВО		26. Pavlovac, 27. Pokajnica,.....	149
ЦРКВА БРВНАРА.....		28. Popovica,	154
		29. Pranjani,	160
ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУ-		31. Rača Krag,	169
РЕ И УПОТРЕБЉЕНИХ СКРАЋЕ-		35. Seča Reka	169
НИЦА (БИБЛИОГРАФИЈА)		33. Selevac,	165
		34. Sepci,	168
ЦРКВЕ БРВНАРЕ У СРБИЈИ		32. Sevojno,	161
Извод књиге на француском		36. Смед. Паланка, 37. Таково,	169
		38. Trnjane,	173
		5. Voljavča. 6. Vranić,.....	126
АУТОРСТВО ФОТОГРАФИЈА		7. Vrba,.....	127
		8. Vreoci,	129
		9. Vukušnica,.....	130
DISTIONNAIRE TERMINOLOGIQUE			
DES EXPRESSIONS ETHNOGRA-			
PHIQUES RELATIVES A L'ARCHI-			
TECTURE ET A LA CHARPENTE			
DES EGLISES DE BOIS EN SERBIE...187			
BIBLIOGRAPHIE			
ET ABREVIATIONS 190			
LES VIELLES EGLISES SERBES			
CONSTRUITES EN BOIS			
Ehposè sommaire en francais 195			
PROVENANCES			
DES PHOTOGRAPHIES 204			